

UDK 949.75 "1945"
 355.45(497.5)"1945"
 929 Metzger, J. "1945"
 Izvorni znanstveni članak
 Primljeno: 19. srpnja 1999.

Pučko-ustaški zbor generala Metzgera i općenarodna obrana u NDH krajem Drugog svjetskog rata

NIKICA BARIĆ

profesor povijesti i engleskog jezika i književnosti, Zagreb

U ovom prilogu, utemeljenom uglavnom na arhivskoj građi, prikazano je osnivanje, organizacija i djelovanje postrojbi i ustanova uz pomoć kojih je krajem 1944. i do svibnja 1945. trebalo u obrambene napore NDH uključiti civilno stanovništvo. Na području Slavonije, Srijema i bosanske Posavine to je učinjeno uz pomoć Pučko-ustaškog zbora generala Metzgera, koji je bio dio oružanih snaga NDH. Osim toga, na cijelom teritoriju NDH trebala je djelovati i općenarodna obrana (mobilizacija) koja je bila pod kontrolom Predsjedništva vlade NDH.

Krajem 1944. napredovanjem anglo-američkih i sovjetskih snaga položaj Trećeg Reicha i njegovih saveznika sve se više pogoršavao. To vrijedi i za NDH, čiji je teški politički i vojni položaj dodatno otežan prodorom sovjetske Crvene armije u Mađarsku, i time što su Titovi partizani i Sovjeti osvojili Beograd. Tako je teritorij NDH, na kojem su već djelovale jake partizanske snage, postao i dio istočne europske bojišnice.¹

Suočeni sa sve većim vojnim pritiskom, vlasti NDH su tijekom posljednjih mjeseci 1944. preustrojavali svoje oružane snage, a istovremeno su uz pomoć Pučko-ustaškog zbora generala Metzgera i općenarodne obrane pokušali u vojne napore uključiti i što veći broj civilnog stanovništva.

¹ Za prikaz teškog položaja NDH u tom razdoblju vidjeti Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska, 1941-1945.*, Zagreb 1977., 289.-299.; Bogdan KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, drugi svezak, Zagreb 1983.

Osmutak i djelovanje Pučko-ustaškog zbora generala Metzgera

Krajem listopada 1944. Titovi partizani i sovjetska Crvena armija zauzeli su Beograd i istočni dio Srijema. Kasnije je general Josip Metzger² u jednom izvješću zapisao: "Neprijatelj je u jesen 1944. težio, da povjestnim putem prodiranja sa istoka na zapad - preko našeg plodnog Srijema dopre do Zagreba." Ipak, crta bojišnice se stabilizirala u zapadnom Srijemu i tamo se zadržala sve do travnja 1945.³

Približavanje Sovjeta i partizana natjeralo je Nijemce da od 4. listopada do 7. studenog 1944. iz Srijema i istočne Slavonije (bez područja Osijeka) evakuiraju (u Treći Reich) oko 90 000 Folksdojčera (pripadnika njemačke manjine u NDH) i velike količine njihove imovine (poljoprivrednih proizvoda, stoke, tvorničkih sirovina, strojeva i ostalih dobara).⁴ Time su u kotarevima Đakovo, Osijek, Valpovo, Vinkovci i Vukovar ostala napuštena 6162 folksdojčerska posjeda na površini od 49 172 hektara.⁵ Istovremeno je na tom području zavladao velika panika i nered. Predstavnici civilnih vlasti NDH izgubili su nadzor nad situacijom, a neki su i pobjegli s tog područja. Oružništvo je prestalo djelovati, a tim područjem su harale skupine hrvatskih i njemačkih

² General i ustaški pukovnik Josip Metzger (1883.-1945.), banatski Nijemac, satnik austrougarske vojske. Tijekom službe u vojsci Kraljevstva SHS sudjeluje u pripremi komunističko-frankovačke zavjere protiv novih vlasti koja je razotkrivena u srpnju 1919. (tzv. Afera Diamantstein). Na suđenju je oslobođen i smatralo se da se 1920. utopio na kupanju. Metzger je zapravo pobjegao u Mađarsku zaklevši se "da će u najskorije vrijeme doći u Zagreb /i/ kuhati Srbe u vrućem ulju." Kasnije se priključio Pavelićevim ustašama i 1933. dobio čin ustaškog potpukovnika. Nakon uspostave NDH zapovjeda različitim domobranskim i ustaškim jedinicama. U jednom ustaškom izvješću stoji da je Metzger jedan od rijetkih domobranskih časnika koji rade u korist NDH. I kasniji ustaški emigrant Ivo Rojnica ga opisuje kao oličenje vojničke stege. Jugoslavenske vlasti su ga osudile na smrt. Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb 1995., 217.; Ivan OČAK, *Afera Diamantstein*, Zagreb 1988., 41., 126.; Ivo ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, knjiga prva, Zagreb 1995., 167.; *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997., 268.; Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), fond Ministarstva oslobođenih krajeva NDH, kutija broj 1, izvješće ustaškog satnika Mikruta, Sinj, 29. listopada 1943.

³ HDA, fond Hrvatski državni sabor Nezavisne Države Hrvatske (dalje: Sabor NDH), Tajno 11/45, stranica 1. Dokumenti Ureda opće narodne obrane na kojima je uglavnom zasnovan ovaj rad čuvaju se u kutijama broj 42 i 43 navedenog fonda. U daljnjem dijelu teksta neću navoditi broj kutije, nego samo oznaku pojedinog dokumenta. Svi dokumenti spomenutog Ureda imali su u svojoj oznaci i kraticu "O.n.o." (Opća narodna obrana), ali ni nju u daljnjem dijelu teksta više neću navoditi.

⁴ *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda*, Beograd (dalje: Zbornik NOR-a), tom XII, knjiga 4, dok. br. 194. Opširnije o iseljavanju Folksdojčera iz NDH vidjeti: Zdravko KRNIĆ, "O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutschera) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata", *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, Slavonski Brod (dalje: Zbornik HISB-a), br. 4/1966.

⁵ Vladimir GEIGER, "Nijemci Đakova i Đakovštine u Drugom svjetskom ratu (1941.-1945.)", *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, br. 3/1996., 423. General Metzger je površinu napuštenih njemačkih imanja (na području velike župe Baranja?) procijenio na 62 000 jutara. HDA, Sabor NDH, Tajno 11/45, str. 7.

"vojnih neposlušnika" (dezertera). Mnogi vojni obveznici su se nakon raspada ili raspreme svojih postrojbi vratili kućama, a vlasti nad njima nisu imale očevid, pa ih nisu mogle opet uputiti u oružane snage NDH.⁶

Da bi se na području njegovog djelovanja prekinulo kaotično stanje i uveo red, Zapovjedništvo operativnog područja "Istok" u Vinkovcima⁷ izdalo je 31. listopada 1944. zakonsku odredbu o osnutku Pučko-ustaškog zbora. U njega je trebalo uključiti civilno stanovništvo tog kraja radi očuvanja i obrane općeg narodnog dobra, državnih i narodnih probitaka. Prvog studenog 1944. u Vinkovcima je, pod predsjedavanjem generala Artura Gustovića, održan sastanak predstavnika vojnih i civilnih vlasti NDH. Na tom sastanku dane su glavne smjernice za osnutak i djelovanje Pučko-ustaškog zbora. Njegovim djelovanjem trebalo je povećati sigurnost, zaštititi imovinu od partizanske pljačke i uništavanja, te od vojnih neposlušnika i ostalih zlonamjernih ljudi, onemogućiti kretanje partizana po mjestima u kojima nema ustaško-domobraskih ili njemačkih snaga, omogućiti obradu zemljišta i eventualnu evakuaciju tog područja. Zapovjednici pučko-ustaških jedinica trebali su preuzeti i poslove civilnih vlasti u onim mjestima gdje one nisu djelovale.⁸ Za zapovjednika Zbora postavljen je general Metzger koji je od svibnja te godine boravio u Srijemu obavljajući različite dužnosti kao predstavnik Vlade NDH.⁹

Zbor je djelovao u pozadini srijemske bojišnice, na području velikih župa Vuke, Baranje i Posavja, a kasnije se njegovo djelovanje proširilo i na veliku župu Livac-Zapolje.¹⁰ Sjedišta ovih velikih župa bila su u Vukovaru, Osijeku, Brodu i Novoj Gradiški. U njihovu sastavu bila je cijela Slavonija, Srijem i bosanska Posavina. Načelno je pučko-ustaške jedinice trebalo ustrojiti tako da na području svake velike župe djeluje jedna pučko ustaška pukovnija (koja je

⁶ HDA, Sabor NDH, Tajno 11/45, str. 1.

⁷ To operativno područje, u kojem je zavedeno iznimno stanje i vojna uprava, obuhvaćalo je velike župe Baranju, Vuku i Posavje. Za zapovjednika tog područja postavljen je 16. listopada 1944. general Gustović, "jedan od najsposobnijih Pavelićevih vojnika", koji je tu dužnost obavljao do 16. ožujka 1945. *Narodne novine*, br. 234/1944.; *Vjestnik Ministarstva oružanih snaga (MINORS-a)* - osobni poslovi, br. 48/1944., str. 2168. i br. 14/1945., str. 881.; Milan BASTA, *Rat je završen 7 dana kasnije*, Beograd, 1982., 440.-441.

⁸ HDA, Sabor NDH, Tajno 11/45., str. 1.-3.; zbirka mikrofilmova, Arhiv oružanih snaga Savezne Republike Jugoslavije, Beograd, mikrofilm broj 457 (dalje: mf AOS SRJ br. 457), snimka 23.

⁹ *Vjestnik MINORS-a* - osobni poslovi, br. 46/1944., str. 2036., br. 48/1944., str. 2179., br. 16/1945., str. 949. Po popisu dužnosnika NDH za vezu s njemačkom vojskom od 30. lipnja 1944. general Metzger je pouzdanik Hrvatske državne vlade kod zapovjednika svih njemačkih snaga na području Srijema. HDA, fond Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, kutija broj 193, signatura III-45/36.

¹⁰ Osnivanje Pučko-ustaške pukovnije u velikoj župi Livac Zapolje najvjerojatnije je započelo sredinom prosinca 1944, kada je i na tom području zavedeno iznimno stanje i vojna uprava Zapovjedništva operativnog područja "Istok". *Narodne novine*, br. 281/1944.

nosila naziv te župe), u kotarskim središtima trebala su biti sjedišta bojni, a po općinama su trebale biti organizirane sati.¹¹

Tijekom prve polovice studenoga 1944. izvršen je raspored (do)časnika na dužnosti u Zboru te su u Osijeku i Vinkovcima osnovana zapovjedništva njegovih jedinica i izvršene ostale potrebne pripreme za njegovo djelovanje. Određen je i raspored jedinica: Zapovjedništvo Zbora u Vinkovcima, Zapovjedništvo Pučko-ustaške pukovnije "Baranja" u Osijeku (s I. bojnom u Đakovu, i II. u Osijeku), Zapovjedništvo Pučko-ustaške pukovnije "Vuka" u Vođincima (s I. bojnom u Vođincima i II. u Vinkovcima) i Zapovjedništvo Pučko-ustaške pukovnije "Posavje" u Garčinu (s I. bojnom u Garčinu i II. u Strizivoj- ni).¹²

Nakon što su izvršene osnovne pripreme za djelovanje Zbora, general Gustović je 13. studenoga 1944. pozvao stanovništvo toga područja da uđe u njegove redove. Kao osnovne ciljeve Zbora naveo je "Da se svi za borbu sposobni pozovu, zbiju u vojne redove i ne padnu u ruke neprijatelja - odmetnika ...", nadalje da se čuvaju sela i ne dopusti pristup partizanima, da se suzbije neprijateljska promidžba i panika i "narodu pokaže jaka volja za obstanak hrvatstva". Pozivajući na tradiciju slavonske vojne krajine iz 18. i 19. stoljeća "Narod je pozvan na opći ustanak, mlado i staro pod oružje, jer je zadnji čas, da se branimo i održimo svoju samostalnost. Obranimo li naša sela, naše gradove, naša dobra, onemogućiti ćemo pristup odmetnicima i partizanima, te stime njihove redove prorjediti i uništiti... U ovim teškim i presudnim danima mora svaki pošten Hrvat imati to u vidu. Svako pljačkanje i nasilje mora prestati, jer sve što se pljačka i to je narodno dobro."¹³

U pučko-ustaške jedinice trebalo je uključiti muško radno sposobno stanovništvo od 16 do 65 godina starosti koje nije na službi u oružanim snagama (npr. osobe koje su bile ranjene i otpuštene iz vojske, oboljeli od trahoma, osobe koje nikad nisu služile vojsku), žene koje se dobrovoljno jave, a za obavljanje lakših poslova mogla su se koristiti i starija djeca. U redove Zbora uključeni su i pripadnici Narodne zaštite koji nisu nužni za tu službu, kao i radnici tvornica i poduzeća koji su oslobođeni vojne službe ili povojničeni, ali se mogu iskoristiti za rad u Zboru kada nisu na poslu. Radnici takvih poduzeća trebali su u sklopu Pučko-ustaškog zbora ustrojiti posebne vodove, sati i bojne, koje su u svom nazivu trebale imati i naziv svoga poduzeća (npr. 1. sat - Šećerana Osijek - II. bojne Pučko-ustaške pukovnije "Baranja"). Pripadnici

¹¹ HDA, Sabor NDH, Tajno 11/45, str. 4. Načelan ustroj nije (odmah) ostvaren, budući da su u pukovnijama bile samo po dvije bojne, a velike župe su imale puno više kotareva. Osim toga, smještaj pučko ustaških jedinica nije (u cjelini) odgovarao teritorijalno-upravnoj podjeli pa tako sjedišta (zapovjedništava) pukovnija nisu odgovarala sjedištima velikih župa.

¹² HDA, mf AOS SRJ br. 457, snimka 24-25. Sredinom ožujka 1945. raspored (zapovjedništava) pučko-ustaških pukovnija se donekle promijenio. Zapovjedništvo pukovnije "Vuka" bilo je u Vinkovcima, "Posavje" u Andrijevcima i "Livac Zapolje" u Novoj Gradiš- ki. HDA, Sabor NDH, Tajno 11/45, tablice.

¹³ HDA, mf AOS SRJ br. 457, snimka 22.

Zbora su se i dalje trebali baviti svojim svakidašnjim poslovima, osim kada su pozvani na obavljanje poslova u Zboru ili kada je dan znak uzbune. U Zboru su trebali biti uključeni i Srbi, preostali Folksdojčeri, prognanici smješteni na tom području i strani državljani, dakle i svi oni koji nisu podlijegali redovnoj službi u oružanim snagama NDH. Strane državljane neprijateljskih zemalja i osobe koje su izgubile građansku ili vojničku čast trebalo je koristiti samo za službe u kojima se ne koristi oružje. Predstavnici ustaškog pokreta bili su zaduženi da iz redova Zbora izdvoje nepodobne i sumnjive pojedince, a za neizvršavanje dužnosti u Zboru bila je predviđena kazna od 1000 do 300 000 kuna ili zatvor u trajanju od jednog do 30 dana.¹⁴

Prema podacima od 15. ožujka 1945. Zbor je imao 40 817 ljudi. Od toga su 802 bili djelatni časnici, dočasnici i domobrani koji su popunjavali zapovjedne i ostale čisto vojničke dužnosti. Ostatak osoblja bili su civili. Pričuvnih (do)časnika i domobrana bilo je 24 168. Osoba koje su bile oslobođene od vojske zbog rada u različitim tvornicama i poduzećima, ali su mogli biti pozvani na rad u Zboru bilo je 11 096. Osoba koje nikad nisu služile vojsku bilo je 2355, a žena dobrovoljaca 2396.¹⁵ Ako uzmemo u obzir da su u istom razdoblju glavne borbene jedinice NDH u Slavoniji i Srijemu bile 3. hrvatska i 7. hrvatska gorska divizija, s ukupno oko 11 500 vojnika, onda vidimo da je u pučko ustaške jedinice bio uključen znatan broj ljudi. Ipak, pripadnici tih jedinica su uglavnom bili nenaoružani i nisu se mogli koristiti za borbene zadatke.¹⁶

Jedan od glavnih zadataka Pučko-ustaškog zbora bila je obrada i skrb za (napuštene) poljoprivredne površine (koje su bile vlasništvo evakuiranih Folksdojčera). Za te poslove u Zboru je ustrojen posebni poljoprivredni odsjek u kojem su radili predstavnici Ministarstva seljačkog gospodarstva i prehrane, a jedan stručnjak za poljoprivredu nalazio se u svakom zapovjedništvu Zbora. U jesen 1944. Zbor je, zajedno s civilnim vlastima, sudjelovao u prikupljanju i osiguranju prijevoza neobranih plodova i vodio brigu da napuštena njemačka imanja budu obrađena. Najviše napuštenih imanja nalazilo se na području pučko-ustaških pukovnija "Baranja" i "Vuka". Unatoč svim tim mjerama na području Zbora je u jesen 1944. obrađena samo 1/4 obradivih površina, iako je kao cilj postavljena obrada 1/2 površina.

¹⁴ HDA, mf AOS SRJ br. 457, snimka 22; Sabor NDH, Tajno 11/45, str. 3., 6., 7., tu-mačenje brojčanog staleža, 108/45.

¹⁵ Po pojedinim jedinicama raspored ljudi bio je sljedeći: U Zapovjedništvu Zbora 642 čovjeka, u Pučko-ustaškoj pukovnici "Baranja" 20.651, "Vuka" 13.642, "Posavje" 4467 i u najkasnije osnovanoj pukovnici "Livac Zapolje" samo 1415 ljudi. Sredinom ožujka već je bila izdana naredba o raspuštanju Zbora, ali su ovi brojčani podaci o ljudstvu uzeti prije nego je dio ljudstva upućen u ostale jedinice. HDA, Sabor NDH, Tajno 11/45, tablice.

¹⁶ U Slavoniji je u to vrijeme djelovala i 14. hrvatska divizija koja je osiguravala željezničku prugu Zagreb - Brod, ali nemam podataka o njezinoj brojčanoj snazi. Pred kraj 1944. domobranski i ustaški zdrugovi spojeni su u ukupno šesnaest hrvatskih divizija. Mladen COLIĆ, "Oružane formacije NDH u Slavoniji 1941-1945. godine", *Zbornik HISB-a*, br. 13/1976., 228-231, 242.

Početkom ožujka 1945. Zbor je sudjelovao u proljetnoj sjetvi, zbog čega je izrađen i kalendar sjetve i sadnje napuštenih imanja i povrtnjaka (vrtova, okućnica). Zbor je za potrebe proljetne sjetve izvršio raspodjelu ljudske i stočne radne snage i podjelu poljodjeljskih sprava. Isto tako osigurano je sjeme za sjetvu, doprema traktorskog goriva i popravak svih poljoprivrednih sprava i alata u radionici u Vinkovcima. Pučko-ustaški zbor je zahtijevao od njemačke vojske da ublaži uzimanje ljudske i stočne radne snage za svoje potrebe, budući da je time bila ometana proljetna sjetva. Upravo zbog toga, a i zbog nedostatka goriva za traktore, plan sjetve i nije u potpunosti ispunjen.¹⁷

Prema nepotpunim podacima (nema podataka o djelovanju Pučko-ustaške pukovnije "Livac Zapolje") do 28. ožujka 1945. postrojbe Zbora prikupile su oko 530 tona različitih žitarica (pšenice, kukuruza, ječma, raži i zobi), 16 tona krumpira, 32.6 tona suncokreta, 6.5 tona graha i ostalih grahorica i 975 kilograma sjemena djeteline, lana i konoplje. Zbor je predao Šećerani Osijek oko 1000 tona šećerne repe, a postojala je namjera da se prikupi i oko 100 vagona neobranog kukuruza oko sela Tompojevci (kod Šidskih Banovaca).¹⁸ I u okružnici od 9. travnja 1945. general Metzger je naredio da se na području njegova Pučko-ustaškog zbora obradi raspoloživo zemljište i da se proizvodnja nekih kultura zadrži na istoj razini kao i prethodnih godina (npr. žitarice i kukuruz), ili da se i udvostruči (npr. krumpir, povrće).¹⁹

Treba spomenuti da su tek u drugoj polovici prosinca 1944. Nijemci i ustaše istisnuli partizane iz trokuta Našice - Osijek - Đakovo i smjestivši na tom prostoru jake snage osigurali pozadinu srijemske bojišnice. Nema sumnje da je time olakšana i djelatnost Pučko-ustaškog zbora generala Metzgera, budući da su krajem listopada i početkom studenog napuštenu imovinu Folksdojčera za svoje potrebe koristili i partizani, iako je briga za tu imovinu bio jedan od glavnih zadataka Pučko-ustaškog zbora.²⁰

Osim poljoprivrednih radova, Zbor je obavljao i druge poslove. Tako je Pučko ustaška pukovnija "Vuka" niz tjeđana sa 1040 ljudi utvrđivala obrambene položaje na srijemskoj bojišnici. Pučke ustaše su popravile veliki zaštitni nasip kraj Šitarara u blizini Županje, a posebna pažnja posvećena je održavanju i popravku cesta. Među ostalim popravljene su ceste Privlaka - Gradište (pod stručnim vodstvom njemačkih časnika), Vrpolje - Brod, kao i ceste u okolici

¹⁷ Od 1. do 18. ožujka 1945, prema nepotpunim podacima, postrojbe Zbora zasijale su nešto više od 20 tona sjemena različitih poljoprivrednih kultura. U taj broj zbog nedostatka podataka nije uključena Pučko-ustaška pukovnija "Livac Zapolje". HDA, Sabor NDH, Tajno 10/45.

¹⁸ Isto, Tajno 10/45, Tajno 11/45, str. 3., 6.

¹⁹ Isto, Tajno 13/23. IV 1945.

²⁰ Zbornik NOR-a, tom V, knjiga 37, dok. br. 35; V. GEIGER, n. dj., str. 421.-422. Partizani su tijekom cijelog rata uložili znatne napore u iskorištavanju gospodarskih potencijala Slavonije za vlastite potrebe. Opširnije o tome vidjeti Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, "Pregled organizacije poljoprivrede u narodnooslobodilačkoj borbi na oslobođenom području Slavonije", *Zbornik HISB-a*, br. 4/1966.; Ivan MIŠKOVIĆ, *Vojna pozadina u Slavoniji (1941-1945)*, Beograd 1982.

Đakova. U okružnici od 9. travnja 1945. general Metzger je istaknuo: "Smatram svojom prijatnom dužnošću iztaći, da je stanje cesta na području Pučko ustaškog zbora daleko povoljnije od onog zapadno. Teško stanje ceste Vrpolje - Brod dovelo je zapovjedništvo Pučko ust. pukovnije "Posavje" već u povoljno stanje, zašto sam osobno pohvalio zapovjednika te pukovnije." Vršeni su i popravci željezničkih pruga i otklanjanje šteta nastalih nakon zračnog bombardiranja Broda. Pučko-ustaška pukovnija "Livac-Zapolje" obavila je sječu šuma i izradu drvnog tvoriva u šumama oko Jasenovca, Okučana i Novske.²¹

Pučko-ustaški zbor je znatno djelovao na prikupljanju vojnih neposlušnika, bjegunaca i obveznika. Ukupno je u borbene ustaško-domobranske postrojbe poslano 5047 ljudi (3550 pričuvnika, 1403 novaka, 18 djelatnih dočasnika i 58 pričuvnih časnika). General Metzger je zapisao "(...) da je Pučko ustaški zbor bio ogroman rezervar za prikupljanje sposobnog ljudstva, koje se odmah u svom zavičaju privede redu i stegi, da bi odatle bio opet upućen na pravilnu upotrebu."²²

U zapovjedi od 14. studenog 1944. general Metzger je, u vezi s naoružanjem svoga Zbora, naredio: "K tome treba sve u selu raspoloživo oružje, lovačke puške, samokrese, nadalje oružnici i rizničke straže uključiti u te redove, vojnički ih postrojiti i održati ih u vojničkom redu i stezi."²³ Oružje prikupljeno na terenu, tj. ono kojim su raspolagale seoske obrane, zbilja je i predstavljalo glavninu naoružanja Zbora. To je bilo nedovoljno da se u svakom selu uspostavi naoružana pučko-ustaška posada pa zato nije (u potpunosti) mogao biti ispunjen jedan od zadataka Zbora - zaustaviti kretanje partizana na tom području. Isto tako nije se mogla provesti obuka s oružjem. Umjesto toga prosvjetni vod Zbora je njegovim pripadnicima održao različita predavanja. Dio oružja Zbor je dobio i od Drugog doknadnog zdruge.²⁴ Većina raspoloživog oružja bila je raspoređena po udarnim satima, koje su trebale suzbijati djelovanje manjih partizanskih snaga, provoditi racije i ostale manje akcije. Udarne jedinice trebalo je popuniti 16-godišnjacima i novcima, a dok oni ne prođu obuku, starijim ljudstvom. Kada je 10. ožujka 1945. izdana naredba o raspuštanju Zbora znatan broj djelatnog vojnog osoblja (i mlađih ljudi) upućen je u borbene ustaško-domobranske jedinice. Time je onemogućeno ustrojavanje udarnih sati pa je u svakoj pukovniji trebala biti samo po jedna takva sat popunjena starijim ljudstvom. Neznatan broj djelatnog ljudstva

²¹ HDA, Sabor NDH, Tajno 11/45, str. 2, 5; Tajno 13/23. IV 1945.

²² Isto, Tajno 11/45, str. 6, 8. Osim svih ovih zadataka, Pučko-ustaški zbor se trebao brinuti i za izmjenu telefonskih i brzojavnih stupova i žica, pružanje zdravstvene pomoći i sprječavanje širenja zaraza, vatrogasnu službu, pružanje pomoći u slučaju elementarnih nepogoda, praćenje i izvješćavanje o djelovanju partizana, promidžbenu djelatnost kod naroda, zaštitu lovišta i progon krivolovaca. Isto, Tajno 11/45, str. 4.

²³ HDA, mf AOS SRJ br. 457, snimka 22.

²⁴ Budući da je stožer Drugog doknadnog zdruge do svoje rasporede obavljao i dužnost zapovjedništva posade Vinkovci, nakon njegove rasporede tu dužnost je krajem studenoga 1944. preuzelo Zapovjedništvo Pučko ustaškog zbora generala Metzgera. HDA, mf AOS SRJ br. 457, snimka 40.

ostao je u udarnoj sati za obranu Vinkovaca i na najvažnijim poslovima po zapovjedništvima Zbora.²⁵

Zbor je raspolagao sa samo 1294 vojničke i 305 lovačkih pušaka, 26 komada različitih automatskih oružja, 49 pištolja i dva laka minobacača. Od motornih vozila raspolagao je sa 12 (osobnih i teretnih) automobila²⁶, dva motorbicikla i 117 bicikla. Zbor je imao ukupno 17 950 (uglavnom teglećih) konja, 1636 volova i 10 113 zaprežnih kola. Treba napomenuti da je najkasnije ustrojena Pučko-ustaška pukovnija "Livac Zapolje" bila potpuno nenaoružana i jedino čime je raspolagala bili su stoka i zaprežna kola. Stoka kojom je po potrebi raspolagao Zbor bila je u privatnom vlasništvu. Pučke ustaše su se uglavnom i sami hranili, osim djelatnog vojnog osoblja i onih seljaka koji nisu mogli jesti i spavati kod kuće, budući da su im sela ugrožavali partizani.²⁷

Načelna organizacija općenarodne obrane

Dok je na području tri (kasnije četiri) velike župe trajalo osnivanje pučko-ustaških jedinica, 14. studenoga 1944. donesena je Zakonska odredba o općoj narodnoj obrani. U njoj je stajalo: "Radi obrane Nezavisne Države Hrvatske i hrvatskog naroda u ovom ratu, koji ulazi u svoje najodlučnije razdoblje, ustanovljuje se obća narodna mobilizacija, koja je nezavisna od obće vojne dužnosti, radne obaveze i inih podavanja u svrhu provedbe osobitih državnih zadataka." Time je trebao biti osiguran "podpun ulog svih narodnih snaga u rad i borbu." U opću narodnu mobilizaciju trebalo je uključiti sve muškarce od 16. do 65. godina koji se ne nalaze u vojsci i sve žene od 17. do 55. godina. Za opću narodnu obranu trebalo je iskoristiti i sva raspoloživa sredstva i podrediti joj i prilagoditi sve ostale djelatnosti, ili ih ukinuti ako joj idu na štetu. Za izvršenje opće narodne obrane trebalo je u svakoj općini (ili gradu) osnovati obrambeni odbor koji je trebao postrojiti mjesnu obranu. Za početak i provedbu opće narodne mobilizacije odgovarao je predsjednik vlade NDH.²⁸

Devetog prosinca 1944. predsjednik Vlade NDH Nikola Mandić izdao je dvije naredbe. Prvom je odredio 11. prosinac 1944. kao datum početka provođenja općenarodne mobilizacije, a drugom je određen način provedbe zakonske odredbe o općoj narodnoj obrani.²⁹ U skladu s drugom naredbom određen

²⁵ HDA, Sabor NDH, Tajno 11/45, str. 2, 3, 8, 9, tumačenje brojčanog staleža; mf AOS SRJ br. 457, snimka 23.

²⁶ Očigledno je Pučko-ustaški zbor raspolagao skromnim brojem motornih vozila, budući da je početkom ožujka 1945. general Metzger zatražio od Zagreba da se u Vinkovce pošalje jedan kamion s prikolicom koji bi vozio pogonsko gorivo za poljoprivredne traktore. HDA, Sabor NDH, 113/45.

²⁷ Isto, Tajno 11/45, str. 6, 7, tablice.

²⁸ *Narodne novine*, br. 257/1944, br. 5/1945.

²⁹ Obje naredbe objavljene su u *Narodnim novinama* br. 278/1944. Puni naziv druge naredbe je: Naredba predsjednika vlade od 9. prosinca 1944. broj 12799 o provedbi zakonske odredbe o općoj narodnoj obrani (dalje: Provedbena naredba).

je sastav obrambenih odbora. Predsjednik odbora trebao je biti načelnik općine (ili gradonačelnik). Administrativne poslove odbora trebao je obavljati jedan državni činovnik. U odbore su trebali ući i predstavnici ustaškog pokreta i njegove Ženske loze, a po potrebi i ostali, kao npr. predstavnici staleških postrojbi.³⁰ Članove odbora imenovali su predstavnici državnih vlasti i ustaškog pokreta, a odbore je trebalo imenovati i za općine koje zbog ratnih prilika nisu djelovale. Obrambeni odbori, kao temeljna i najznačajnija ustanova općenarodne obrane, zapovjedali su mjesnim obranama (tj. jedinicama općenarodne obrane).³¹ Odbori su morali izvršavati naloge državnih vlasti i ustaških dužnosnika, a u suglasnosti s njima koristili su se mjesnom obranom na poslovima koje je trebalo izvršiti za potrebe civilnih ili vojnih vlasti NDH, kao i za potrebe Nijemaca.

Prvo što su obrambeni odbori nakon osnivanja trebali napraviti bilo je da izvrše očevid cjelokupnog muškog i ženskog ljudstva na svom području, koje je po starosti potpadalo pod općenarodnu obranu. Zato je 21. prosinca 1944. odlučeno je da se izvrši podjela 449 000 prijavnica za muške i 593 000 prijavnica za ženske obveznike općenarodne obrane. Od toga je za grad Zagreb trebalo doći 100 000 prijavnica za muškarce i 130 000 prijavnica za žene, dok je ostale trebalo poslati u 17 velikih župa. Kasnije je tom broju dodano još 43 000 muških i 62 000 ženskih prijavnica. Zbog teških prometnih prilika prijavnice, tiskane u Zagrebu, nisu do kraja 1944. stigle ni jednoj od velikih župa, nego samo gradu Zagrebu. Nakon što bi obveznici predali ispunjene prijavnice, trebalo je izdvojiti trajno nesposobne, a ostali su dobili iskaznice i mogli su biti korišteni za ustrojavanje mjesnih obrana.³²

Obveznici su bili podijeljeni u dva poziva. U prvi su spadali oni koje se po ukupnim sposobnostima i s obzirom na njihovo zanimanje najlakše moglo iskoristiti za općenarodnu obranu, a u drugi poziv spadali su svi ostali obveznici. Omjer pripadnika prvog i drugog poziva trebao je biti 1:2. Prvi vod u svakom odjelu općenarodne obrane trebao je biti popunjen obveznicima prvog poziva, dok su ostali vodovi bili popunjeni obveznicima drugog poziva. Prema

³⁰ Tako je obrambeni odbor grada Zagreba održao 29. prosinca 1944. svoju prvu sjednicu u sastavu: predsjednik odbora: zagrebački gradonačelnik Eugen Starešinić, odbornici: Stjepan Bratelj, odsječni savjetnik Glavnog ravnateljstva za unutarnju upravu MUP-a, Valent Cesarec, član stegovnog suda ustaškog Stožera Zagreb, profesorica Mira Benešić kao predstavnica Ženske loze ustaškog pokreta i poglavni pobočnik Vjekoslav Blaškov kao predstavnik Glavnog saveza staleških postrojbi ustaškog pokreta. HDA, Sabor NDH, 7/45; Provedbene naredba, članak 1.

³¹ HDA, Sabor NDH, 71/45, 78/45; Provedbena naredba, članak 1. - 4.

³² HDA, Sabor NDH, Predsjedništvo vlade (dalje: PV) 12.830/1944, 6/44, 13/44, 16/44, 23/45. U kutiji broj 42 nalazi se jedan primjerak prijavnice za muške obveznike općenarodne obrane. U prijavnicama su obveznici trebali navesti da li imaju vlastito oružje, alate i oruda (lopatе krampove, sjekire, pile), stoku ili vozila. Sve to su po potrebi trebali staviti na raspolaganje općenarodnoj obrani.

nekim podacima i drugi poziv trebalo je rastaviti na dio koji se može lako iskoristiti za potporu prvog i dio u kojem bi bili svi ostali obveznici.³³

Od općenarodne mobilizacije trajno su oslobođene potpuno nesposobne osobe, a privremeno bolesnici, trudnice, dojilje, samohrane majke s malom djecom, bolničko osoblje i oni čiji su poslovi smatrani važnima za narodnu obranu (pripadnici redarstva, rizničke straže, državnih željeznica). Povojničeni radnici različitih poduzeća bili su potpuno oslobođeni općenarodne obrane, dok su radnici oslobođeni od vojne službe zbog važnosti svoga posla trebali biti privremeno oslobođeni ili svrstani u drugi poziv. Ipak, i jedni i drugi nekada su korišteni za općenarodnu obranu. I dio pripadnika Narodne zaštite trebalo je uvrstiti u drugi poziv općenarodne obrane. U slučaju zračnih napada jedinice opće narodne obrane trebalo je staviti na raspolaganje Narodnoj zaštiti.³⁴

Nakon što su obrambeni odbori skupili podatke o raspoloživom ljudstvu, od njega su mogli početi ustrojavati muške i ženske jedinice općenarodne obrane. Najveća jedinica bio je skup koji je mogao imati tri do pet odjela. Odjel je mogao imati 150 do 300 ljudi i dijelio se na vodove s oko 50 ljudi. Vodovi su se dijelili na tri do pet rojeva. Obrambeni odbori trebali su u dogovoru s ustaškim dužnosnicima imenovati zapovjednike tih jedinica koji su bili podređeni svojim odborima. Zapovjednici jedinica su određivali koje alate obveznici moraju ponijeti i zborišta s kojih su jedinice u vojničkoj koloni odlazile na rad. Isto tako oni su nadgledali izvedbu radova i obavljali podjelu poslova.³⁵

U načelu su se obveznici općenarodne obrane trebali koristiti samo na području svoje općine (grada) i to za žurne radove za koje nije bilo druge radne snage. Obveznici su obavljali poslove prema svojim sposobnostima, a teže poslove su trebali obavljati samo muškarci. Na svaki poziv na rad obveznici su se bili dužni odazvati i po potrebi se koristiti vlastitim oruđem, stokom ili prijevoznim sredstvima. Ako su morali raditi dulje od jednog dana, hranu za obveznike (i njihovu stoku) trebao je osigurati njihov obrambeni odbor. Tijekom veljače i ožujka 1945. izdani su propisi kojima je određena državna potpora obveznicima, čime ih se htjelo potaknuti na bolji rad.³⁶

Obrambene odbore imenovala su i njima rukovodile civilne vlasti i dužnosnici ustaškog pokreta. Ipak, glavnu ulogu u ustrojavanju i usklađivanju općenarodne obrane imao je Ured općenarodne obrane koji je počeo djelovati u sklopu Predsjedništva Vlade NDH krajem studenoga 1944. Civilne vlasti su od 1. siječnja 1945. (a zatim svakog 16. i 1. u mjesecu) trebale izvještavati taj ured o radu obavljenom na podizanju općenarodne obrane.³⁷ Na čelo Ureda

³³ Isto, PV 12.830/1944, 40/45; Provedbena naredba, članak 9.

³⁴ HDA, Sabor NDH, 4/44, 44/45, 71/45, 86/45, 148/45; Provedbena naredba, članak 5.

³⁵ HDA, Sabor NDH, 40/45; Provedbena naredba, članak 6.

³⁶ HDA, Sabor NDH, 3/45; Provedbena naredba, članak 7-8; *Narodne novine*, br. 32/1945, 57/1945.

³⁷ HDA, Sabor NDH, 1/44, Tajno 2/44.

postavljen je, kao opunomoćeni ministar za provedbu općenarodne obrane, Miroslav Friedrich Navratil³⁸, koji je bio podređen Predsjedništvu Vlade. Ured je bio smješten u prostorijama Hrvatskog sabora na Markovom trgu, a u njemu su i radili neki službenici Sabora.³⁹ Suradnja tog Ureda s oružanim snagama NDH osigurana je sudjelovanjem njegova predstavnika u radu Glavnog stana Poglavnika, koji je u to vrijeme bio najvažnije tijelo za vođenje oružanih snaga i ostalih snaga "hrvatskog naroda pod oružjem".⁴⁰

Tijekom službe obveznici općenarodne obrane trebali su na lijevoj nallaktici nositi 10 centimetara širok povez - bijeli za zapovjednike skupova, crveni za zapovjednike odjela, a za ostale svijetlosivi. Na povezima su trebala biti otisnuta velika crna slova "MO" (mjesna obrana). Budući da je nabava poveza bila otežana, trebalo ih je prije svega osigurati za zapovjednike skupova, odjela, vodova (plave) i rojeva (zelene), njihove zamjenike (iste boje kao i zapovjednicima), a ostalima koliko je moguće. Na području Pučko-ustaškog zbora njegovim pripadnicima je trebalo, koliko je moguće, osigurati vojničke odore ili poveze s otisnutim slovima "PUZ". Zapravo, od oko 40 000 pripadnika Zbora, samo je otprilike njih 2500 imalo vojničke odore.⁴¹

U zakonskim odredbama i naredbama o općenarodnoj obrani nije riješeno pitanje njezina financiranja. Na nekim mjestima su civilne vlasti dale pojedinim obrambenim odborima određena sredstva za pokrivanje najnužnijih troškova, a u veljači 1945. državna riznica otvorila je navjeru od 30 milijuna kuna kojima su trebali biti pokriveni najosnovniji troškovi (uredskog poslovanja) odbora. Od toga je 10 milijuna kuna otišlo obrambenom odboru grada Zagreba, a ostatak velikim župama.⁴²

³⁸ Miroslav Friedrich Navratil (1893.-1947.), zrakoplovni časnik Austro-Ugarske i Kraljevine Jugoslavije. Nakon uspostave NDH obavlja različite vojne dužnosti, pa je jedno vrijeme bio i ministar i zapovjednik oružanih snaga NDH. Isto tako radio je i u diplomatskoj službi NDH. Četvrtog svibnja 1945. bez obavijesti napušta mjesto u Uredu općenarodne obrane i odlazi u Austriju. Vraćen je jugoslavenskim vlastima i osuđen na smrt. HDA, Sabor NDH, Zapisnik o predaji materijala ureda ONO, koji je postojao u sklopu Predsjedništva Vlade, 11. svibnja 1945.; *Tko je tko u NDH*, 289.

³⁹ Ured općenarodne obrane bio je smješten u zgradi Hrvatskog sabora i to je razlog zašto se danas njegovi dokumenti nalaze u arhivskom fondu Sabora NDH, iako je Ured djelovao u sklopu Predsjedništva Vlade NDH. HDA, Sabor NDH, PV 21. studenoga 1944., PV bez broja, PV 12.830/1944, 11/44, 12/44, 48/45, Tajno 2/45.

⁴⁰ Ante Pavelić je naredbom od 4. prosinca 1944. kao Vrhovni zapovjednik osobno preuzeo zapovjedanje nad oružanim snagama i ostalim naoružanim postrojbama NDH. Time je Glavni stan Poglavnika postao Glavni stan Vrhovnog zapovjednika i kao takav imao je ključnu ulogu u vojnim pitanjima. Ministarstvo oružanih snaga je preustrojeno u Ured ministra oružanih snaga, Glavni stožer i Upravni stožer oružanih snaga. *Narodne novine*, br. 274/1944.; HDA, Sabor NDH, Tajno 2/44; Tajno 6/45.

⁴¹ HDA, Sabor NDH, Tajno 11/45, str. 6, 7, 102/45, 108/45; Provedbena naredba, članak 11.

⁴² HDA, Sabor NDH, 69/45, 71/45, 76/45.

Volkssturm u Trećem Reichu (usporedba s općenarodnom obranom u NDH)

Budući da su se krajem 1944. granicama Trećeg Reicha približavale anglo-američke i sovjetske snage i Nijemci su izvršili dodatne napore kako bi svoje obrambene redove popunili dodatnim snagama. Tijekom druge polovice 1944. izvršene su pripreme za formiranje *Volkssturma*, jedne vrste teritorijalne milicije. U njega su trebali biti uključeni svi sposobni muškarci od 16 do 60 godina koji se nisu nalazili u vojsci, a to su uglavnom bili mladići koji još nisu prošli vojnu obuku, ili veterani Prvog svjetskog rata. Znatan dio *Volkssturma* trebao je biti popunjen tvorničkim radnicima. Glavnu ulogu u organiziranju i vođenju *Volkssturma* su imali dužnosnici nacističke partije i njezinih poluvojnih organizacija. Glavna jedinica *Volkssturma* trebala je biti pješачka bojna. U stvarnosti u *Volkssturm* nikada nije pozvano predviđeno ljudstvo, niti je za njega u potpunosti osigurana oprema, odore i naoružanje. Ipak, na pojedinim mjestima njegove jedinice su krajem rata sudjelovale u žestokim borbama protiv sovjetskih snaga. U obrani Königsberga je sudjelovalo 11, a u obrani Berlina 30 bojni *Volkssturma*. Njegovi pripadnici su branili i opkoljeni Breslau.⁴³

Nisam pronašao podatke koji bi upućivali da je općenarodna obrana u NDH imala izravni uzor u njemačkom *Volkssturmu* ili da je njemačka vojska na neki način savjetovala ili naređivala način ustroja općenarodne obrane. U dokumentima Ureda općenarodne obrane naišao sam na samo jedan (rukom pisani) spis u kojem je u najosnovnijim crtama prikazana organizacija *Volkssturma*. Na žalost, taj dokument nije datiran niti se može utvrditi tko ga je i u koju svrhu pisao.⁴⁴

Osnovna je razlika između *Volkssturma* i općenarodne obrane u tome što se prva organizacija trebala koristiti u borbi, a druga je predviđena kao organizacija za izvršavanje različitih radova. NDH nije imala dovoljno naoružanja ni za svoje oružane snage. Zato se vojni obveznici od 40 do 55 godina i nisu nalazili u vojsci, a i dosta mlađih vojnih obveznika bilo je pušteno na koristan rad u privredi. Zato općenarodna obrana nije mogla biti neka dodatna oružana snaga, nego "vojska rada" brojčano veća od oružanih snaga NDH.⁴⁵ I zapovjedništvo Pučko-ustaškog zbora generala Metzgera istaknulo je da: "...Pučko ustaški zbor nije izto, što i njemački "Volkssturmkorps", kako se često pogriješno shvaća i prevadja na njemački jezik."⁴⁶ Nažalost, to zapovjedništvo nije objasnilo zašto se pučko-ustaške snage ne bi trebale uspoređivati s *Volkssturmom*, ali držim da je i tu riječ o činjenici da pučko-ustaške jedinice

⁴³ James LUCAS. *The Last Year of the German Army - May 1944 - May 1945*, London 1994., 130.-132.; Karl-Heinz HILDEBRANDT, "Das letzte Aufgebot - Der Volkssturm - Kinder und Greise", *Deutsche Militärzeitschrift*; br. 14, Köln 1998., 52-55.

⁴⁴ HDA, Sabor NDH, kutija 42, dokument o organizaciji njemačkog *Volkssturma*.

⁴⁵ Isto, Izvješće opunomoćenika predsjednika Vlade za općenarodnu obranu poslanka Friedricha Navratila o pitanju svrhe i ustrojbe pučko-ustaških postrojbi, bez datuma i oznake dokumenta.

⁴⁶ Isto, Tajno 11/45, str. 9, tumačenje brojčanog staleža.

nisu bile naoružana borbena snaga, nego je njihova glavna namjena bila u obavljanju poljoprivrednih i drugih radova. Pretpostavljam da Zapovjedništvo Pučko-ustaškog zbora nije htjelo da se naziv njihove jedinice prevodi sa "Volkssturmkorps" upravo zato da njemačka vojska na tom području ne bi stekla pogrešan dojam o pravoj snazi i djelatnosti Zbora.

Treba napomenuti da je Ured općenarodne obrane namjeravao osnovati i borbene postrojbe općenarodne obrane, koje bi se koristile kao mjesne obrambene milicije. U svakom muškom skupu (jedinica veličine bojne) trebalo je iz politički pouzdanih i sposobnih obveznika prvog poziva postrojiti jedan stražarski vod (od tri-četiri roja od kojih bi svaki imao oko 15 ljudi). Takve jedinice trebalo je iskoristiti za stražarske dužnosti i osiguranje radova koje čini njihov skup. Po potrebi su se stražarski vodovi različitih muških skupova mogli spojiti u odjel izravno podređen obrambenom odboru. Za zapovjedne dužnosti u tim jedinicama trebala su se iskoristiti vojna lica koja trenutno nisu bila na službi u oružanim snagama. Predstavnik ustaškog pokreta u obrambenom odboru trebao se brinuti za ustroj i naoružanje tih snaga. Budući da za ove jedinice nije bilo naoružanja, bilo je predviđeno da se koristi lovačko oružje u privatnom vlasništvu obveznika, dok se za obuku obveznika od oružanih snaga trebao posuditi određeni broj pušaka, ručnih bombi i pištolja. U dokumentima nisam naišao ni na kakav podatak o stvarnom djelovanju naoružanih jedinica općenarodne obrane.⁴⁷

Stvarna djelatnost općenarodne obrane

Prijavnice za obveznike općenarodne obrane bile su razaslane u grad Zagreb i 17 velikih župa NDH, od kojih su u četiri već djelovale pučko-ustaške postrojbe.⁴⁸ Nakon toga trebalo je pristupiti daljnjim koracima u razvoju opće narodne obrane.

Na području grada Zagreba popis obveznika općenarodne obrane trebao se izvršiti od 11. do 16. siječnja 1945., o čemu su građani obaviješteni plakatima. Na žalost, među pregledanim dokumentima nisam našao izvješća o razvoju općenarodne obrane u Zagrebu. Sigurno je da su radnici zagrebačkih tvornica i poduzeća korišteni za određene radove. To je nailazilo i na otpor jer je neselektivnim uzimanjem radnika ponekad bio poremećen rad tih poduzeća.⁴⁹ Kako je u stvarnosti izgledao rad zagrebačke općenarodne obrane na kopanju rovova bilježi jedno partizansko obavještajno izvješće: "Dolazi, recimo, stotinu ljudi na kopanje, nalazi tamo svega dvadesetak lopata, preostali broj ljudi odlazi u gostionice i nakon par sati ovakvog "rada" vraća se kući. Ti is-

⁴⁷ Isto, spis bez broja, Tajno 3/44, 4/44.

⁴⁸ Pred kraj 1944. partizani su u potpunosti zauzeli Dalmaciju pa su time prestale djelovati četiri velike župe koje su pokrivale to područje. Zato u njima ni načelno nije moglo biti nikakve djelatnosti općenarodne obrane.

⁴⁹ HDA, Sabor NDH, 1/45, 148/45; zbirka stampata 93/16.

kopani jarci u ilovači ubrzo se napune vodom, jer nemaju nikakve ni betonske ni drvene zaštite, pak se zarušavaju i tako cio taj posao mnogo ne vrijedi."⁵⁰

Na području velike župe Gora-Prigorje⁵¹ općenarodna obrana bila je u najvećoj mjeri ustrojena po vrijedećim propisima. Iz te velike župe Uredu općenarodne obrane stizala su najredovitija izvješća o njezinom djelovanju. Od 80 općina (od kojih je 25-27 bilo ugroženo ili se nalazilo pod kontrolom partizana) te župe, njih 67 (od sredine ožujka 1945. taj se broj smanjio na 65) imale su svoje obrambene odbore. U kotarevima Dugo Selo, Velika Gorica, Petrinja, Sisak, Glina i Kutina nisu se mogle ustrojiti mjesne obrane, ali su uglavnom i za njih imenovani obrambeni odbori. Od početka veljače do kraja ožujka ti obrambeni odbori evidentirali su ukupno 55 350 osobe (od čega 32 658 žena), od kojih je 4137 proglašeno nesposobnim. Nakon toga je 8198 muškaraca i 11 774 žena raspoređeno u prvi, a 12 776 muškaraca i 18 465 žena u drugi poziv. Svo to ljudstvo bilo je raspoređeno u 35 skupova sa 72 odjela. Tijekom veljače i ožujka te jedinice su izvele 34 radne akcije (ukupno 43 906 radnih dana), kao npr. popravak popustljivog tla, čišćenje ruševina od bombardiranja, kopanje obrambenih rovova za vojsku. Prilikom čišćenja snijega u Šestinama od 3. do 5. veljače 1945. obveznike su napali partizani pa je za daljnje radove zatraženo osiguranje. Vidljivo je da je u ovoj velikoj župi općenarodna obrana bila ustrojena upravo onako kako je po propisima i bilo zamišljeno. Isto tako primjetan je velik broj žena uključenih u te jedinice. Ipak, ako se uzme u obzir da se prvobitno računalo na oko 175 000 obveznika, ostvarena je otprilike jedna trećina tog broja. Osim toga, u spomenutim radovima nikad nije bilo angažirano cjelokupno ljudstvo, nego samo njegov manji dio. Isto tako, čak i područje koje je bilo najbliže glavnom gradu NDH nije bilo dovoljno sigurno da bi se na njemu u miru razvila općenarodna obrana.⁵²

Na području velike župe Zagorje su uglavnom osnovani obrambeni odbori, podijeljene prijavnice i izvršen popis obveznika te se započelo s osnivanjem skupova i odjela. To nije učinjeno jedino na područjima gdje su intenzivnije djelovali partizani. No, nema podataka da je na tom području općenarodna obrana značajnije djelovala.⁵³ U velikoj župi Bilogora obrambeni odbori su osnovani u njezinom sjedištu, Bjelovaru, i u Koprivnici, dok do sredine veljače iz Križevaca o tom pitanju nije bilo nikakvih informacija. Dio kotareva i općina je zbog partizana prestao djelovati, povukao se u Bjelovar ili je bio potpuno prometno izoliran. Osim toga, iz Zagreba je na to područje bilo teško dostaviti prijavnice, što nije učinjeno sve do polovice ožujka 1945.⁵⁴

U Banjoj Luci, sjedištu župe Sana-Luka, općenarodnu obranu su provodile vojne, a ne civilne vlasti NDH. Zbog stalnih partizanskih napada, stanovništvo Banje Luke je već sredinom listopada 1944. iskorišteno za utvrđivanje

⁵⁰ B. KRIZMAN, n. dj., 275.

⁵¹ Ta velika župa obuhvaćala je kotareve na širem području grada Zagreba.

⁵² HDA, Sabor NDH, 51/45, 73/45, 105/45, 106/45, 141/45, 166/45.

⁵³ Isto, 49/45, 146/45.

⁵⁴ Isto, 91/45, 133/45.

grada. Krajem studenoga i početkom prosinca osnovan je i započeo je djelovati Ured za općenarodnu obranu pri Zapovjedništvu Banjalučkog zdruga. Od 6. prosinca 1944. do 3. veljače 1945. popisano je 3940 muškaraca, od kojih je 1080 proglašeno nesposobnima, a znatan dio sposobnih određen je za druge poslove ili povojničen. Od žena (u obzir su uzete samo neudane ili bez djece) je popisano 2493, a 799 je proglašeno nesposobnim. Obveznici su podjeljeni u skupine od 100 ljudi, koje su se dijelile na tri odjela. U obzir su uzeti i različiti službenici koji su mogli biti naizmjence korišteni za općenarodnu obranu dok nisu na poslu (ili u službi Narodne zaštite). Do 1. veljače 1945. izvršeno je 9000 radnih dana kod muških i 1850 radnih dana kod ženskih obveznika. Muškarci su kopali rovove, postavljali bodljikavu žicu, gradili bunkere i čistili snijeg, a žene su čistile streljivo, uređivale bolnicu i šivale. Stanovništvo Banje Luke je za potrebe općenarodne obrane davalo i svoja zaprežna kola, fijakere i saonice. S obzirom na teške prilike koje su vladale u tom gradu, općenarodna obrana je postigla dobre rezultate, ali je ustroj u skladu s provedbenom naredbom predsjednika Vlade od 9. prosinca 1944. mogao početi tek 29. siječnja 1945. kada su u Banju Luku stigle prijavnice za obveznike.⁵⁵

U istočnoj Bosni također nije bilo lako osnovati obrambene odbore, budući da je to područje dobrim dijelom bilo izvan kontrole vlasti NDH. Stanje je nešto bolje bilo u Sarajevu, gdje se prijavilo 10 096 muškaraca od kojih je do početka ožujka osnovano deset muških skupova, no u Zagreb nije javljeno ni o kakvoj djelatnosti tih jedinica. Krajem siječnja 1945. bilo je planova da se (muški) muslimanski prognanici, koji su se povlačili iz istočne Bosne u Sarajevo, uhititi, naoružani razoružaju, i iskoriste za općenarodnu mobilizaciju.⁵⁶ Na području Tuzle i Mostara djelatnost općenarodne obrane bila je zanemarljiva, budući da su ta područja zauzeli partizani.⁵⁷

Navratil je krajem veljače zapisao: "U mnogim krajevima naše Države vrše se jako sporo organizacioni poslovi oko postrojavanja mjestnih obrana, pa tako u nekim mjestima nije još ni izvršen popis obvezanika obće narodne obrane." Sve do 12. ožujka 1945. velike župe čija su sjedišta bila u Bihaću, Travniku, Gospiću, Senju i Tuzli (koja je djelovala u Doboju) nisu u Zagreb javile ništa o ustrojstvu općenarodne obrane na svom području.⁵⁸

U skladu s propisima o ustrojavanju općenarodne obrane bilo je prijedloga da se obustavi, koliko je moguće, rad javnih ustanova kao što su kina, restorani i razna društva koja ionako nisu djelovala. Prostorije tih ustanova trebalo je staviti na raspolaganje općenarodnoj obrani. Državne i samoupravne urede trebalo je spojiti i reducirati da se dio njihovih prostora iskoristi za istu svrhu. U sličan način trebalo je iskoristiti i privatna motorna vozila i konjska

⁵⁵ Isto, 64/45, 66/45.

⁵⁶ Isto, 71/45, 82/45, 112/45, 147/45; *Zbornik NOR-a*, tom IV, knjiga 32, dok. br. 179. Sarajevo je bilo sjedište velike župe Vrhbosna.

⁵⁷ HDA, Sabor NDH, 155/45, 160/45. Tuzla je bila sjedište velike župe Usora-Soli, a Mostar velike župe Hum.

⁵⁸ Isto, 26/45, 85/45, 115/45.

zaprege. Ti prijedlozi nisu naišli na odobravanje i nema dokaza da su na neki cjelovitiji i sustavniji način provedeni.⁵⁹

Kao dva izdvojena zadatka općenarodne obrane treba navesti izgradnju Postava "Zvonimir" i korištenje njezinih jedinica u poljoprivredi.

Ante Pavelić je 22. prosinca 1944. izdao naredbu za početak utvrđivanja posebnog zaprečnog postava, kojem je zbog njegove posebne važnosti "u vojničkom i narodnom smislu" dan naziv "Postav Zvonimir". Nijemci su trebali odrediti smjer pružanja postava, a u radovima su trebale sudjelovati oružane snage NDH i poluvojnička radna organizacija Državna radna služba (DRS). Ipak, kao glavnina radne snage trebali su poslužiti upravo obveznici općenarodne obrane s onog područja kroz koji je postav trebao prolaziti.⁶⁰ U spomenutoj naredbi nije rečeno kojim smjerom se treba protezati Postav "Zvonimir", ali zapravo je riječ o obrambenoj crti Koprivnica - Križevci - Vrbovec - Dugo Selo - Karlovac.⁶¹ "Zvonimir" je bio spojnica između njemačkih položaja u Istri i Mađarskoj i kao takav dio obrambenih položaja koji su trebali braniti tadašnju jugoistočnu njemačku granicu (slovenske pokrajine).⁶² Radovi na "Zvonimiru" su tekli nepovoljno i zbog slabe organizacije općenarodne obrane, a kao primjer poslužiti će stanje u Koprivnici koja se nalazila na njegovom sjevernom kraju. Njemačka vojska se 19. siječnja 1945. požalila vlastima NDH da u Koprivnici na tom poslu radi samo 200 - 250 civila, što je smatrano nedovoljnim. Nijemci su tražili da se poduzmu odlučne mjere kako bi se taj broj povećao.⁶³ Iako su se Navratil i Ministarstvo oružanih snaga NDH trudili izmijeniti takvo stanje, nije puno postignuto. Obrambeni odbor grada Koprivnice, koji je počeo djelovati krajem 1944. godine, tek je 15. ožujka 1945. primio prijavnice s kojima je mogao uspostaviti propisanu očevidnost obveznika i izvršiti njihov raspored u mjesnu obranu. Odbor je popisao ukupno 1436 muškaraca, ali je konačno za radove na "Zvonimiru" ostalo samo njih 312, iako su se i oni slabo odazivali na rad. Svi ostali zadržani su za druge poslove ili proglašeni nesposobnima za rad. Ženske obveznice uopće nisu ni pozivane na rad. Obrambeni odbor je raspolagao i sa malo zaprežnih kola, budući da su ta

⁵⁹ Isto, 31/45, 110/45.

⁶⁰ Isto, Tajno 1/44.

⁶¹ Erich SCHMIDT – RICHBERG, *Der Endkampf auf dem Balkan Die Operationen der Heeresgruppe E von Griechenland bis zu den Alpen*, Heidelberg 1955., karta broj 5. Preina nekim drugim izvorima unutar te obrambene crte bili su i Sisak i Petrinja. F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 308-309, bilješka 340.

⁶² Karl HNILICKA, *Das Ende auf dem Balkan 1944/45 - Die militärische Räumung Jugoslawiens durch die deutsche Wehrmacht*, Zürich, Frankfurt 1970., 117.

⁶³ U njemačkom zahtjevu vlastima NDH stoji: "Nach Meldung von Herrn General d. Inf. Auleb (general pješaštva Helge Auleb bio je zapovjednik njemačkog 69. armijskog zbora za posebnu namjenu, op. a.) ist die Zahl der in Koprivnica für den Ausbau der Zvonimirstellung gestellten zivilen Arbeitskräfte völlig unzureichend. Meist handelt es sich nur um 200-250 Köpfe. Es wird gebeten, durch entsprechende Schritte, ebenfalls durch Einschaltung des Poglavnik, auf die zuständigen Behörden in Koprivnica einzuwirken, eine ausreichende Anzahl von Arbeitskräften zur Verfügung zu stellen." HDA, Sabor NDH, Tajno 3/45.

uglavnom bila uzeta od vojske i drugih službi.⁶⁴ Očigledno je slično stanje bilo i na drugim područjima kroz koja je trebala proći ta obrambena crta. Postav "Zvonimir" nikada nije bio dovršen, i Nijemci i ustaše su se s njega povukli bez borbe 5. svibnja 1945.⁶⁵

Ministar seljačkog gospodarstva i prehrane obratio se 30. siječnja 1945. Uredu općenarodne obrane obavještavajući ga o teškom stanju u poljoprivredi (u jesen 1944. u Slavoniji je posijano najviše 30% površina u odnosu na 1943.). Naglašavajući već uspostavljenu suradnju s Pučko-ustaškim zborom, zatražio je da se jedinice općenarodne obrane, posebno na području sjeverno od Save, iskoriste za obradu napuštenih i neobrađenih zemljišta tijekom proljetne sjetve. Kao odgovor na ovu molbu Ured općenarodne obrane 15. veljače 1945. odredio je da se, zbog važnosti osiguranja dovoljnih količina hrane, jedinice i obveznici općenarodne obrane mogu koristiti za sve vrste poljoprivrednih poslova. Za te poslove ministar seljačkog gospodarstva i prehrane mogao je raspolagati obveznicima i mjesnim obranama koji su prvo trebali obraditi vlastito zemljište, a zatim su se mogli koristiti i izvan svoje općine, kotara ili velike župe. Sve novine i radiopostaje u Zagrebu, Sarajevu, Banjoj Luci i Osijeku trebale su razglasiti ovu odredbu, ali nema nikakvih podataka o njezinom stvarnom oživotvorenju.⁶⁶

Ako ne računamo četiri župe u kojima su djelovale pučko-ustaške postrojbe, ostaje nam još 13 velikih župa i grad Zagreb u kojima se mogla razviti općenarodna obrana. Na osnovi raspoloživih dokumenata možemo zaključiti da je od tog broja općenarodna obrana bila slabo ili nikako organizirana u devet župa, dok je nešto bolje djelovala u dvije župe (Gora-Prigorje i Sana-Luka, tj. u njezinom sjedištu Banjoj Luci) i gradu Zagrebu. Za preostale dvije župe, čija su sjedišta bila u Karlovcu i Ogulinu, nisam pronašao nijedan podatak o djelatnosti općenarodne obrane. Ovi podaci jasno pokazuju da je pokušaj vlasti NDH da općenarodnom mobilizacijom u ratne napore uključe civilno stanovništvo uglavnom propao.

⁶⁴ Isto, 65/45, 150/45.

⁶⁵ K. HNILICKA, n. dj., 140-141. Postav "Zvonimir" trebao je vlastima NDH omogućiti da od napada Jugoslavenske armije sačuvaju barem šire područje Zagreba. Više o tome vidjeti u Bogdan KRIZMAN, *Pavelić u bjegstvu*, Zagreb 1986., 46.-54., 62. U našoj historiografiji Postav "Zvonimir" je poznatiji pod imenom "Zvonimirova linija".

⁶⁶ U sklopu tih mjera u siječnju 1945. je određeno povojničenje svih ustanova u prehrambenoj i opskrbenoj djelatnosti, a Vrhovni zapovjednik - Glavni stan Poglavnika je 9. veljače 1945. naredio svim oružanim postrojbama NDH da bez nadoknade pomognu u proljetnoj sjetvi svojim ljudstvom i stokom, a posebno da u tome sudjeluju jedinice pučkog ustanka. HDA, Sabor NDH, 57/45, 84/45, 181/45; *Narodne novine*, br. 15/1945.

*Djelovanje pučko-ustaškog zbora generala Metzgera
u razdoblju od veljače do travnja 1945. godine*

Opunomoćenik za provedbu općenarodne obrane Navratil je smatrao da pučko-ustaške jedinice treba raspustiti, a vojnike (i naoružanje) koji su u njima služili uputiti u druge jedinice oružanih snaga. Od ostalih pripadnika pučko-ustaških jedinica trebalo je i na tom području ustanoviti općenarodnu obranu prema vrijedećim propisima.⁶⁷

Pretpostavljam da je u skladu s takvim Navratilovim traženjima Zapovjedništvo operativnog područja "Istok" izdalo 22. veljače 1945. naredbu kojom je trebala biti provedena općenarodna mobilizacija i na području četiri velike župe u kojima je već djelovao Pučko-ustaški zbor generala Metzgera. Time je u pučko ustaške jedinice trebalo uključiti preostalo ljudstvo koje je padalo pod općenarodnu obranu. Za razliku od ostalih dijelova NDH, gdje su obrambeni odbori postojali samo u općinama (i gradovima), na području Pučko-ustaškog zbora oni su trebali biti osnovani u općinama, ali i u kotarima i velikim župama. I sastav odbora djelomično se razlikovao od uobičajnog po tome što su predsjednici odbora ujedno bili i zapovjednici pučko-ustaških vodova, satova, bojni i pukovnija⁶⁸, a u svakom odboru trebao je biti i jedan agronom. Dakle, odbori su se u potpunosti podudarali, oslanjali i djelovali su sklopu pojedinih pučko-ustaških jedinica, a moglo ih se osnivati i po selima u kojima se nalazio pučko-ustaški roj, vod ili sat. Odbori su se trebali baviti svim pitanjima općenarodne obrane, dok su se zapovjednici pučko-ustaških postrojbi (ujedno predsjednici odbora) trebali baviti čisto vojničkim poslovima. Istom naredbom je zabranjeno uzimanje mladih pripadnika Zbora u njemačke i ustaško-domobranske postrojbe, budući da su oni bili neophodni za rad pučko-ustaških jedinica. Zabranjeno je i neovlašteno i nasilno uzimanje ljudi, stoke i prijevoznih sredstava za različite poslove. Tim sredstvima su mogli raspolagati samo obrambeni odbori i general Metzger, a vojne i civilne vlasti mogle su dobiti ta sredstva samo na vremenski ograničeno vrijeme, dok za poslove unutar Pučko-ustaškog zbora nije bilo predviđeno nikakvo vremensko ograničenje u pogledu njihova korištenja.⁶⁹

Tijekom prvih mjeseci 1945. obrambeni odbori zbilja su djelomično i ustrojani na području velikih župa Livac-Zapolje i Posavje, a o njihovu osnivanju u župama Baranja i Vuka nisam našao nikakve podatke. Ipak, velik broj općina nije javio ništa o osnivanju odbora, a dijelovi tih velikih župa bili su u rukama partizana. Isto tako nije bilo podataka o značajnijoj djelatnosti odbora,

⁶⁷ Kao u bilješki broj 45.

⁶⁸ Predsjednici općinskih obrambenih odbora bili su zapovjednici satova (ili vodova), kotarskih odbora zapovjednici bojni (ili satova), a župskih odbora zapovjednici pukovnija Pučko-ustaškog zbora generala Metzgera. HDA, Sabor NDH, 108/45.

⁶⁹ Za potrebe vojnih ili civilnih vlasti seoski obrambeni odbori mogli su dati do 20 ljudi i 10 zaprega, općinski 50 ljudi i 20 zaprega, kotarski 100 ljudi i 40 zaprega i župski 200 ljudi i 70 zaprega. O zahtjevima iznad tog broja odlučivalo je Zapovjedništvo Pučko-ustaškog zbora generala Metzgera. Isto, 108/45.

niti o postrojavanju i korištenju jedinica općenarodne obrane. Kao primjer slabe djelatnosti obrambenih odbora na području Pučko-ustaškog zbora možemo uzeti obrambeni odbor općine Plehan u bosanskoj Posavini. Predsjednik tog odbora bio je časnički namjesnik Filip Jarek, zapovjednik 3. sati II. bojne Pučko-ustaške pukovnije "Posavje".⁷⁰ Odbor se žalio na držanje stanovništva na tom području, jer ono odbija rad za potrebe općenarodne obrane, kao što je davanje povoza za njemačku vojsku ili popravak ceste Sarajevo-Brod, pravdajući se vršenjem vojne stražarske službe, iako se uopće nisu nalazili u vojsci.⁷¹

Desetog ožujka 1945. donesena je naredba o raspremanju Pučko-ustaškog zbora generala Metzgera, što je trebalo biti izvršeno do 10. travnja iste godine. Vojno osoblje iz pučko-ustaških postrojbi stavljeno je na raspolaganje ministru oružanih snaga sa svim oružjem i opremom, a ostale pučke ustaše trebale su se staviti na raspolaganje obrambenim odborima svojih općina za potrebe općenarodne obrane.⁷² Ovom naredbom korištenje civila u ratnim naporima trebalo je u potpunosti doći pod kontrolu civilnih vlasti NDH. Ipak, ova odluka nije bila konačna. Četvrtog travnja 1945. Ante Pavelić je održao sastanak s generalom Metzgerom koji je uz zapovjedništvo nad svojim Pučko-ustaškim zborom u međuvremenu bio postavljen i za zapovjednika IV. hrvatskog zbora.⁷³ Na tom sastanku je ipak bilo odlučeno da Pučko-ustaški zbor nastavi i dalje djelovati, sve dok general Metzger to smatra potrebnim. Ipak je i dalje ostala na snazi naredba da se što više mladih pripadnika Zbora pošalje u borbene jedinice, osim onih koji su potrebni za obavljanje poslova u stožerima i pojedinim udarnim satima.⁷⁴ General Metzger se dogovorio i s Navratilom da će obrambeni odbori na tom području početi djelovati tek nakon ukidanja Pučko-ustaškog zbora, koji će do tog trenutka voditi sve poslove vezane uz općenarodnu mobilizaciju.⁷⁵ Očigledno je odluka da Zbor ipak nastavi djelovati donesena zbog toga što je on u svom djelovanju imao određenog uspjeha, dok je općenarodna obrana na tom području bila (potpuno) neorganizirana.

U rano jutro 12. travnja 1945. jedinice Jugoslavenske armije izvršile su proboj bojišnice u Srijemu, i do 13. travnja zauzeli Vukovar, Vinkovce i Žu-

⁷⁰ To je u skladu za navedenom naredbom Zapovjedništva operativnog područja "Istok" od 22. veljače 1945, po kojoj se na čelu svih obrambenih odbora na tom području trebao nalaziti zapovjednik određene pučko-ustaške jedinice.

⁷¹ HDA, Sabor NDH, 92/45, 97/45, 98/45, 99/45, 120/45.

⁷² HDA, Sabor NDH, Tajno 7/45, Tajno 8/45.

⁷³ Od siječnja do ožujka 1945. osnovani su Poglavnikov tjelesni zbor i II., III., IV. i V. hrvatski (kasnije ustaški) zbor. Svaki od njih je imao oko dvije-tri u bilješki broj 16 spomenute (ustaško-domobranske) divizije s kojima je pokrivaio određeno područje NDH. Četvrti zbor, za čijeg zapovjednika je 16. ožujka 1945. postavljen general Metzger, nalazio se na srijemskoj bojišnici. *Vjestnik MINORS-a* - osobni poslovi, br. 14/1945, str. 881.

⁷⁴ Osim mladih pripadnika, u borbene postrojbe trebalo je za kaznu poslati i svakog onog koji bi slabo radio i nepotpuno izvršavao obveze koje su mu bile povjerene u sklopu Pučko-ustaškog zbora generala Metzgera. HDA, Sabor NDH, Tajno 13/23. IV 1945.

⁷⁵ Isto, Tajno 13/23. IV 1945.

panju, čime je bio otvoren put za napredovanje prema Brodu i Zagrebu.⁷⁶ Samim time u rukama partizana se uskoro našao cijeli prostor na kojem je djelovao Pučko-ustaški zbor generala Metzgera. Neke njegove jedinice bile su uništene. Tako u jednom izvješću jugoslavenske Prve armije stoji da je tijekom proboja srijemske bojišnice uz ostale njemačke i ustaško-domobranske jedinice razbijena i uništena i II. bojna Pučko-ustaške pukovnije "Vuka".⁷⁷ Neki dijelovi Zbora koji su izbjegli izravnom udaru jugoslavenskih snaga prilikom proboja srijemske bojišnice bili su nešto bolje sreće. Tako je Pučko-ustaška pukovnija "Livac Zapolje" ušla je u sastav Ustaškog obrambenog zdruga (koji je osiguravao logor Jasenovac) i promijenila ime u Prvu pučko-ustašku pukovnicu.⁷⁸

ZAKLJUČAK

Zakonske odredbe i naredbe izdane u *Narodnim novinama*, kao i okružnice Ureda općenarodne obrane⁷⁹ dale su opširan plan po kojem je trebalo provesti općenarodnu mobilizaciju/obranu. U stvarnosti ti planovi nisu oživotvořeni, jer velik dio NDH i nije bio pod kontrolom njezinih vlasti koje su upravljale samo međusobno izoliranim područjima ili većim gradovima. Rijetke su iznimke od tog pravila, kao npr. velika župa Gora-Prigorje. Općenarodna obrana je nešto bolje djelovala tamo gdje su njezin rad nadzirale vojne vlasti NDH, kao npr. u Banjoj Luci. Slično je stanje bilo i na području Pučko-ustaškog zbora, gdje je korištenje civilnog stanovništva za obranu NDH provedeno izravno od oružanih snaga NDH na poseban i svakako uspješniji način.⁸⁰ Djelovanje Zbora isto tako svjedoči o nesposobnosti vlasti NDH da osiguraju normalno djelovanje tako temeljne grane gospodarstva kao što je poljoprivreda, jer "Jedino postrojba, ustrojena na čisto vojničkoj osnovi, može izvesti što bolju izradbu zemlje u obće, a napose obradbu napuštenih imanja."⁸¹ Takva militarizacija poljoprivrede je sama po sebi dokaz teškog stanja u NDH.⁸²

⁷⁶ *Vojna enciklopedija*, 9. knjiga, Beograd 1975., 112.-113.

⁷⁷ *Zbornik NOR-a*, tom XI, knjiga 1, dok. br. 68.

⁷⁸ Sredinom travnja 1945. Ustaški obrambeni zdrug preustrojen je u 30. udarnu pješaku pukovnicu 18. hrvatske udarne divizije, sa sjedištem u Sisku. Nigel THOMAS, Krunoslav MIKULAN, Darko PAVLOVIĆ, *Axis Forces in Yugoslavia 1941-5*, Men-at Arms Series 282, Osprey Military, 1995., 16, 19; M. COLIĆ, n. dj., 230.

⁷⁹ To su okružnice: 40/45 (Dužnosti zapovjednika skupa, odjela, voda i roja i obveznika O.n.o.), 71/45 (O.n.o. - objašnjenje pojedinih propisa) i 78/45 (Dužnosti obrambenih odbora).

⁸⁰ Pred sam kraj rata general Metzger je i odlikovan, što je među ostalim obrazloženo i zaslugama u ustrojavanju njegova Pučko-ustaškog zbora. *Vjestnik MINORS-a* - osobni poslovi, br. 16/1945., 949.

⁸¹ HDA, Sabor NDH, Tajno 13/23. IV 1945.

⁸² To stanje možemo usporediti i s onim u Austro-Ugarskoj Monarhiji 1918. godine, gdje je kriza u opskrbi stanovništva i vojske hranom bila sama po sebi jasan znak predstojećeg sloma, skoro neovisnog od ostalih vojnih i političkih događaja. Horst HASELSTEINER, *Ogledi o modernizaciji u srednjoj Europi*, Zagreb 1997., 205-222.

Unatoč nesumnjivim uspjesima Pučko-ustaškog zbora, ipak je u jesen 1944. na području njegova djelovanja obrađena samo 1/4 raspoloživih poljoprivrednih površina. Isto tako Nijemci su krajem 1944. u oko mjesec dana evakuirali iz Srijema i istočne Slavonije 90 000 ljudi i više hrane nego što su pučke ustaše generala Metzgera prikupile u nešto više od četiri mjeseca djelovanja.⁸³

S U M M A R Y

USE OF THE CIVILIAN POPULATION IN THE WAR EFFORTS OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA (NDH) DURING THE FINAL PHASE OF THE WORLD WAR II

At the end of 1944. NDH was in a very difficult military and political position. Not only were strong Tito's Partisan forces operating on its territory, but at the same time Soviets and Partisans occupied Serbia and advanced to the eastern border of NDH. This was the reason for the NDH authorities to reorganise their existing armed forces, and also to organise a nation-wide mobilisation. This organization, which was under control of the civilian authorities, was intended to be filled with men not serving in the armed forces and women. Its main purpose was to help war efforts with various labour activities (agricultural works, construction of fortifications). There were also plans to create armed units of people's defence, but NDH was short of infantry weapons even for its armed forces, so these plans were never materialized. Because of the difficult military situation, people's defence units were never organized in most parts of the NDH.

At the same time NDH armed forces organized the People's Uprising Corps under command of general Metzger. This unit, which was much more effective than the people's defence, was active in Slavonia, Srijem and northern Bosnia and filled with around 40 000 civilians living in that area. Its main duties were agricultural works on farms abandoned by their Volksdeutcher owners who were evacuated to the Third Reich, repairment of roads, construction of field fortifications, guard duties, etc.

---

⁸³ Tako su npr. Nijemci evakuirali 2889 tona pšenice, 568 tona raži, ječma i zobi, 138 tona kukuruza i 2339 tona suncokreta. Pučko-ustaški zbor je do 28. ožujka 1945. prikupio i ubrao oko 185 tona pšenice, 54 tona raži, ječma i zobi, 289 tona kukuruza i 32 tona suncokreta. HDA, Sabor NDH, Tajno 10/45, tablice; *Zbornik NOR-a*, tom XII, knjiga 4, dok. br. 194.